

Ratio Working Paper No. 41

Skatteklar på hushållsnära tjänster

Anne-Marie Pålsson

Skatteklar på hushållsnära tjänster

av Anne-Marie Pålsson

RATIO WORKING PAPER SERIES

Abstract: Denna artikel analyserar hur valet av skattesystem påverkas av synen på hushållens roll. Min utgångspunkt är att om hushållens produktiva roll uppmärksammas och erkänts hade skattesystemet varit annorlunda utformat än vad som är fallet idag. Men den insats som görs i hemmet - hemarbetet - syns inte i statistiken. Därför värderas det mycket lågt. Men hemarbetet är inte bara omfattande i tid räknat, det utgör också en bindande restriktion på mångas tidsanvändning. Därtill har det ett betydande värde för samhället i stort. I moderna marknadsekonomier i allmänhet och i Sverige i synnerhet har hushållens produktiva roll systematiskt underskattats. Viktiga uppgifter som vård och omvårdnad, som i övriga västvärlden mestadels utförs i hemmet har endera monopoliserats av den offentliga sektorn eller förvisats till obetald övertid i hemmen. Att det ser ut på det viset är en följd av skattesystemets utformning parad med en icke obetydlig ideologisk överbyggnad. Konsekvensen av detta blir alltmera tydligt. Sjukskrivningarna ökar, utbrändheten ökar. Stressen ökar samtidigt som förtidspensionerna, arbetslösheten och utanförskapet ökar. Priset i ekonomiska termer av detta oerhörda slöseri med det mänskliga kapitalet är mycket högt.

JEL Classification: H10, H20, H31

Keywords: Household production, specialization, marginal taxes, labor supply

Kontaktuppgifter:

Docent Anne-Marie Pålsson

Sveriges Riksdag

100 12 Stockholm

e-mail: Anne-Marie.Palsson@Riksdagen.se

Hemsida: –

1. Inledning

Påverkar skatter människors beteende? Ja, det menar de flesta och inom den vetenskapliga disciplin – nationalekonomin - som jag representerar är detta ett självklart samband. Vår analys bygger på föreställningen att människan är rationell och strävar efter att göra det så bra som möjligt för sig själv (och sina närmaste). Följaktligen förutsetts hon välja de lösningar som ger det bästa utbytet. En skatt på varor och tjänster gör dessa dyrare och då köper hon mindre av dem. Skatt på arbete gör arbetet dyrare och då anställer arbetsgivaren färre personer. Exempelen kan göras många men temat är detsamma. Skatter påverkar vårt beteende.

Skatter ändrar inte bara vår konsumtion, konsumtionsmönster etc. utan griper även djupare in i våra liv. Kombinationen högt skattetryck och lågt grundavdrag styr på tidsanvändning och ”tvingar” oss att disponera vår tid så att det är förenligt med de politiska målen om jämställdhet och jämlikhet. Ordet tvång är en smula missvisande, ty det handlar inte om regelrätt tvång, snarare om att göra de alternativ beslutsfattarna inte vill se ekonomiskt ofördelaktiga att de i praktiken inte kan väljas.

Syftet med politiken är att upphöja heltidsarbetet som norm för alla och att bara ”tillåta” arbeten med högt kunskapsinnehåll – definierat enligt det maktbärande partiets norm. Deltidsarbete och ”lågkvalificerade” arbeten har gjorts ofördelaktiga för den enskilde individen. På så sätt har förvärvsintensiteten ökat hos de grupper som tidigare arbetat deltid samtidigt som utrymmet för låglönearbeten krympt samman ytterligare. Denna målsättning överensstämmer inte alltid med de privata önskemålen och har också givit upphov till allvarliga obalanser på arbetsmarknaden. Ty samtidigt som drygt 1 miljon människor saknar arbete råder det brist på arbetskraft inom många sektorer och när många har svårt att få tiden att gå dignar andra under dubbla arbetsbördor hemma.

För att skapa en flexiblare struktur, som tillåter de som vill minska sitt arbetsutbud när barnen är små och att stanna kvar på arbetsmarknaden även när åldern och kraften inte tillåter samma tempo som tidigare, måste styrningen av tidsanvändningen minska. Detta kräver ändringar i skattestrukturen, men marginella förskjutningar i skattesatser räcker inte. Istället krävs mera långtgående insatser vars syfte måste vara att ge hushållen en vidgad rätt att disponera sina inkomster, dvs. sin tid. Denna möjlighet är idag starkt beskuren. Hushållen tvingas att leverera in mer än 50 procent av sina inkomster till staten, i utbyte erbjuder staten ett knippe fria eller starkt subventionerade aktiviteter: skola, vård, omsorg, utfyllnad av

inkomst, försäkringar etc. Men dessa ges bara i viss given form och under vissa villkor. De som väljer att göra på annat sätt blir inte sällan helt utan.

Det är här styrningen smyger sig in i våra liv. En skattemässig struktur som tillät hushållen att träffa andra val, särskilt på väl de områden där den statliga styrningen är stark ökar mångfalden på dessa områden. Skälet är enkelt. Det blir billigare att göra på annat sätt.

Tekniskt kan detta lösas på olika sätt. Det mest rättframma består i att vidga kretsen av kostnader som medges skattemässiga avdrag till att inkludera dels sådana aktiviteter som senare ger upphov till beskattningsbara intäkter, dels de som i annat fall subventioneras av det allmänna. Den skattestruktur som här föreslås uppvisar stora likheter med den som gäller för näringsidkare och kan därför sammanfattas med "F-skatt åt alla". Åtgärden syftar ytterst till att göra arbetsmarknaden mera flexibel, ty när hushållen friare får disponera sina inkomster och fördela dessa mellan olika aktiviteter, får de också möjlighet att fördela sin tid friare.

Detta torde utgöra en formidabel utmaning för inte minst socialdemokraterna som ju, via politiska beslut med lång räckvidd in i individens vardag, stärkt sin egen makt genom att beröva individen sitt fria val. Ett väl etablerat synsätt på hushållens produktiva roll måste överges. Enligt den konservativa syn som ligger som grund för politikens utformning ses nämligen hushållen uteslutande som passiva konsumenter vars behov på många viktiga områden skall – och enbart kan - tillgodoses av statliga lösningar. Enbart det arbete som utförs på de etablerade arbetsplatserna betraktas enligt detta synsätt som arbete varför det som utförs hemmen eller inom ideella organisationer systematiskt marginaliseras.

Denna artikel försöker granska hur vår syn på hushållen och deras produktiva roll påverkat skattesystems utformning. Bidraget är strukturerat på följande sätt. I avsnitt 2 diskuterar jag hur hushållen behandlas i traditionell ekonomisk teori. Syftet med framställningen där är att öka förståelsen för de makroekonomiska modeller som i mångt och mycket ligger som grund för utformningen av den ekonomiska politiken. I avsnitt 3 analyseras hur ett annorlunda synsätt på hushållens roll kan gestalta sig. Här tas också upp vilka konsekvenser detta synsätt har på utformningen av skattesystemet. I avsnitt 4 granskas hur detta synsätt kan omsättas i verkligheten, medan de ekonomiska effekterna av detta systemskifte diskuteras – om än i översiktliga termer – i avsnitt 5. Sammanfattande synpunkter ges i avsnitt 6.

2. Hur betraktas hushåll inom den ekonomiska teoribildningen?

Aldrig någonsin har människan arbetat som hon gör nu. Dessa ord uttrycktes av en amerikansk professor i antropologi i mitten av 1970-talet. Som stöd för detta sitt påstående

hade han en jämförelse mellan jägarfolks levnadssätt och den moderna människans. Medan individerna, i det vi kallar för de mera primitiva jägarsamhällena arbetade blott någon timme varje dag för att skaffa föda, arbetar den moderna människan upp emot 10 timmar dagligen. Men detta uttalande stämmer illa med den bild av vårt arbete såsom den förmedlas av den officiella statistiken, ty där hävdas att vi arbetar för lite och måste öka vår arbetsinsats. Hur kan detta förklaras? Svaret är enkelt. Den officiella statistiken inkluderar bara sådant arbete som sker på arbetsmarknaden. Läger vi till också den tid som används för att ta sig till och från arbetet och den som används för hemarbete, framkommer en helt annan bild.

Den genomsnittliga arbetstiden för en svensk individ i åldern 20-64 år var 1991 ca 60 timmar i veckan. Av dessa användes ca 26 timmar på hemarbete.¹ Variationen är dock stor. Män och kvinnor med barn arbetar mera än de utan, och kvinnor arbetar mera i hemmet och mindre utanför hemmet än vad männen gör. Räknat på aggregerad nivå, uppgick allt hemarbete till mer än 2,7 miljoner heltidsjobb vid den aktuella tidpunkten. Det överstiger därför storleken på hela den privata sektorn i Sverige och bryter vi ut bara en aktivitet – exempelvis inköp av varor – motsvarar den ca 275,000 heltidsarbeten.

Hemarbetet inkluderar allt från snickeriarbeten och trädgårdsskötsel till matlagning och barnpassning. Den berör alla och utförs likaledes av alla, om än i olika proportioner. Om detta arbete utfördes på en marknad skulle den som enskild näring betraktad bli den utan jämförelse största och inrymma en rad olika uppgifter, där vissa kräver stor kunskap och yrkesskicklighet medan andra i princip kan utföras av vem som helst. Men istället utförs dessa uppgifter i stort sett uteslutande som obetalt övertidsarbete av enskilda familjemedlemmar eller som svart arbete.

Köpta vita hushållstjänster saknas därför att de inte prismässigt kan konkurrera med eget arbete eller med svart arbete. Att så är fallet beror på en kombination av skattesystemets utformning och ett allmänt högt skattetryck. Men varför har vi ett skattesystem som i så hög grad påverkat organisationen av hemarbetet och därmed våra privata liv? Varför har man inte uppfattat det som angeläget att organisera allt hemarbete inte enligt samma effektivitetsbedömningar som gäller för andra verksamheter?

En del av svaret återfinns i den politiska ideologin som varit vägledande för den svenska utvecklingen under de senaste 70 åren. Hemarbetet är ett ok som förslavar kvinnan och hindrar henne från att lönearbete. De sysslor som inte kan överföras till det offentliga, skall

¹ Dessa uppgifter har hämtats från SCB:s tidsanvändningsundersökning. Siffrorna är visserligen drygt 10 år gamla men det finns ingen anledning att tro att de har ändrat sig på ett genomgripande sätt sedan dess.

delas lika mellan män och kvinnor. Köpta tjänster i privata hem skall heller inte förekomma ty vi skall alla jämlikt utföra dessa sysslor.

Men ideologin lever inte i ett vacuum, utan har inspirerats av tankar och föreställningar från andra områden. Ett sådant område är ämnet nationalekonomi som här är viktigt att förstå - inte för att det ger den mest träffande beskrivningen av verkligheten - utan för att det synsätt det representerar utgör grunden för den ekonomiska diskussionen. De modeller som utvecklats inom en särskild gren av ämnet - makroekonomi - används också som underlag för utformningen av den praktiska politiken. Också uppbyggnaden av nationalräkenskaperna följer i stora drag de strukturer som återfinns inom nationalekonomin. Ämnet erbjuder redskap att förklara komplicerade samband. I kraft av sin enkelhet gör dessa teorier ofta ett djupt intryck på studenten.

2.1 Kretsloppet

I den enklaste versionen av den teori som lärs ut inom nationalekonomi ses ekonomin som ett kretslopp.² Hushåll säljer tid (arbetskraft) till företagen som med hjälp av denna tillverkar varor och tjänster. För detta arbete får hushållen lön som används för att betala de varor och tjänster som hushållen köper av företagen. Detta kretslopp av varor och tjänster knyter företag och hushåll samman i ett ekonomiskt nät.

Kretsloppstänkandet är fruktbart ur många aspekter. Syftet med modellen är förstås inte att beskriva hela verkligheten, en sådan modell skulle bli alldeles för komplex, utan ge oss redskap som hjälper oss att förstå och sortera de viktigaste ekonomiska sambanden och tydliggöra interaktionen mellan de olika aktörerna på marknaden. De ingående aktörernas roller renodlas för att inte i onödan komplicera bilden. Sålunda ses hushållen som passiva konsumenter och företagen som aktiva producenter. Produktionen sker i företagen och dit riktas hushållens arbetsutbud. I hemmet konsumeras varor, tjänster och fritid, men där utförs inget arbete.

Bilden av det passiva hushållet har emellertid bara lite med verkligheten att göra. I själva verket producerar hushållen med hjälp av olika insatsvaror och egen tid den kanske viktigaste produktionsfaktorn - nämligen humankapitalet. Men denna reproducerande roll uppmärksammas inte i dessa enkla modeller, trots att den kräver mycket tid och utgör en allvarlig restriktion på vår vilja och förmåga att förvärvsarbeta. I hemmen tas också befintligt humankapital om hand. Utan en rimlig kombination av rekreation, sömn, vila,

² Det finns en uppsjö av läroböcker i nationalekonomi på grundnivå och kretsloppstänkande finns beskrivet i samtliga. Skall man nämna någon får det i så fall bli klassikern bland dessa nämligen Paul Samuelssons *Economics*, vars första versionen utkom så tidigt som 1948.

uppmärksamhet, omtanke etc. fungerar vi inte särskilt bra i vår vardag eller på vår arbetsplats. Därutöver förvaltar och underhåller hushållen ett betydande realkapital bestående av hus, båtar, bilar etc. Den exakta omfattningen av detta kapital är svårt att uppskatta, men uppgifter från SCB tyder på att det är större än det samlade börsvärdet.

Något värde på denna produktiva insats ges inte i nationalräkenskaperna eller i någon annan statistik av det enkla skälet att det inte utförs på en marknad. BNP statistiken inkluderar ju definitionsmässigt bara de varor och tjänster som säljs på en marknad.³ Men hemarbete utförs inte på en marknad.

En grov skattning av värdet på hemarbetet kan dock göras. Det motsvarar på makronivå drygt 4,300 miljoner timmar.⁴ Visste vi nu timlönen för de sysslor som utförs i privata hem, skulle det totala värdet enkelt kunna beräknas. Men timlönen är inte känd, eftersom arbetet inte utförs på en marknad. Därför måste timlönen uppskattas och här kan två skolor urskiljas. Enligt den ena (alternativkostnadstänkandet) skall hemarbete värderas efter den lön individen haft om hon istället arbetat på marknaden i sin ordinarie sysselsättning. Enligt det andra synsättet skall istället tiden värderas efter det pris/lön som motsvarande uppgift skulle betinga om det utförts på marknaden. Tid att städa i hemmet skall enligt det synsättet då värderas efter den lön en lokalvårdare har.

Räknar vi på det lägre alternativet och utgår ifrån att merparten av hemarbetet rör sig om enklare sysslor, kan referenslönen sättas till 150 kronor per timme inklusive sociala avgifter. Används istället alternativkostnadstänkandet torde istället en timlön på 250 kronor vara realistisk. I tabell 1 nedan ges värdet på hemarbetet, totalt och som andel av BNP för dessa olika antagande om timlönen. Värdet har också angetts för tre olika antaganden om hur stor andel av hemarbetet som verkligen skall betraktas som arbete. En del av hemarbetet innehåller ju inslag av fritid och konsumtion.

Tabell 1. Hemarbetets värde för olika scenarier, miljarder SEK och andel av BNP

Andel av hemarbetet som är arbete	Timlön	
	150 SEK	250 SEK
50%	330 mdr SEK (15%)	550 mdr SEK (25%)
75%	495 mdr SEK (22%)	800 mdr SEK (38%)
100%	660 mdr SEK (30%)	1100 mdr SEK (50%)

³ Dessvärre är ekonomkårens intresse för denna produktion också svagt, vilket troligen sammanhänger med att en marknad för hemarbete saknas. En alternativ (och elak) tolkning kan bestå i att den absoluta merparten av alla nationalekonomer än män. I Sverige finns ca 90 professorer i nationalekonomi. Bara 2 av dem, eller möjligen 3 beroende på hur man räknar, är kvinnor. Ett svårslaget rekord.

⁴ Denna siffra är en kraftig underskattning eftersom den bara räknat på det arbete som utförs av personer i åldrarna 20-64 år.

Tabellen visar att hemarbetets värde som andel av BNP varierar och att spännvidden är 15-50 procent, vilket stämmer hyfsat med siffror som uppnåtts i internationella studier.⁵ Möjligen ligger de något i underkant vilket kan förklaras av att en rad uppgifter som i de flesta andra länder utförs i privata hem, har i Sverige tagits hand om den offentliga sektorn.

Bakom föreställningen att hushållen producerar enbart på arbetsplatsen, kan således dölja sig vår oförmåga att vidga perspektivet till sådana aktiviteter som sker utanför marknaderna. Genom att de varor och tjänster hushållen producerar i hemmet inte säljs på en marknad, inkluderas de inte i den offentliga statistiken och eftersom det inte sätts några siffror på det, uppfattar vi det inte heller att det sker någon produktion i hemmen. Den offentliga statistiken ger därför en missvisande bild av såväl hushållens tidsanvändning och faktiska arbetsinsats som av det samlade produktionsvärdet.

Att få in värdet av hemarbetet i den offentliga statistiken skulle därför förskjuta perspektivet mot en mera realistisk bild av denna aktivitets betydelse. I detta ingår en ökad uppmärksamhet på reproduktionen och den restriktion de sysslor som är relaterade till omsorgen och fostran av den uppväxande generationen innebär för individens möjlighet till förvärvsarbete. Skapandet av nytt humankapital är en lång och utdragen process som kräver en betydande insats av föräldrarna i tid räknat.

Nu skall påpekas att ansträngningar har gjorts och görs kontinuerligt i syfte att finna metoder så att hemarbetet kan inkluderas i statistiken, men detta arbete har hitintills varit fruktlöst. Intressant nog var ett av de argumenten som framförts till varför hemarbete ej skall tas med, att statistiken som underlag för utformningen av den ekonomiska politiken då skulle förlora sitt värde. Ty inkluderas hemarbete ”skulle hela den vuxna befolkningen betraktas som ekonomiskt verksam och arbetslöshet därmed elimineras”.⁶

3 ETT ANNAT SYNSÄTT

Kretsloppsmodellen är en stark förenkling av verkligheten, men det faktum att hushållen där har reducerats till en passiv aktör vars enda uppgift är att konsumera innebär en allvarlig begränsning av dess användbarhet. Nu saknas inom disciplinen nationalekonomi inte redskap för att studera hushållens produktiva roll. Tvärtom, det finns en väl utvecklad teoribildning för

⁵ Värdet på hemarbetet har i internationella studier grovt uppskattats till att motsvara 40-50 procent av BNP (Bonke, 1992 och Chadeau, 1993). Detta kan jämföras med värdet på hemarbetet såsom det ges i den offentliga statistiken. Där beräknas det uppgår till 1-2 procent av BNP.

⁶ Se ”*The production of Accounts*, Draft, november 1991, sid 91.

området – hushållsproduktionsteorin - men denna lärs ut först på högre nivåer av utbildningen, och kommer därför bara en begränsad krets av studenter till del.⁷

3.1 Hushållsproduktionsteorin

Den stora innovationen i denna teoribildning ligger i att hushållen betraktas som en produktiv enhet och att betydelsen av tid uppmärksammas. Grundtanken i modellen är att hushållen köper vissa varor på marknaden, förädlar och omvandlar dessa med hjälp av egen tid till nyttigheter som ger hushållet välfärd. Hushållet erhåller ingen direkt nytta av mjöl, jäst, olja och vatten, med väl av brödet som bakats med dessa ingredienser. Det strategiska valet hushållet står inför är hur den sammanlagda tiden skall fördelas mellan olika aktiviteter - marknadsarbete och hemarbete - och vem av makarna som skall göra vad.

Hushållsproduktionsteorin kan användas för att förklara en rad ekonomiska företeelser såsom kvinnors förvärvsintensitet, efterfrågan på lite och mycket bearbetade varor, val av resätt etc. Tanken ”tid är pengar” är här en slags grundfundament. Den högavlönade kvinnan bjuder sina affärskunder på en middag på en restaurant istället för att ta ledigt en eftermiddag och tillaga och arrangera motsvarande middag i hemmet. Studenten däremot som har gott om tid men dåligt med pengar tillagar middagen själv och väljer i enlighet med teorin råvaror med lågt förädlingsvärde. Direktören flyger istället för att åka tåg, trots att flygbiljetten är dubbelt så dyr som tågbiljetten.

Men det område där denna modell haft sin viktigaste tillämpning gäller makars specialisering på olika uppgifter. I sin enklaste form är modellen baserad på att det enskilda hushållet består av två vuxna personer och att det råder perfekt utbytbarhet mellan hemarbete och förvärvsarbete. Hushållets två vuxna medlemmar ses som en produktiv enhet som tillsammans skall besluta hur deras sammanlagda resurser skall utnyttjas på bästa sätt: vem skall specialisera sig på hemarbete och vem på marknads- eller förvärvsarbetet. Valet avgörs av respektive make/makas produktivitet i hemmet och på marknaden. I starkt förenklade termer skall den med den högsta lönen specialisera sig på marknadsarbetet. Den lön som detta arbete genererar används för att köpa olika insatsvaror som den andra parten genom sitt arbete i hemmet omvandlar till nyttigheter som båda konsumerar.

Principen bakom detta synsätt är densamma som den som förklarar varför läkaren specialiserar sig på att diagnosticera och operera medan sekreteraren specialiserar sig på att skriva brev, boka tider, ringa patienter etc., närmare bestämt den klassiska synen på

⁷ Denna utvecklades oberoende av varandra av Becker (1965) och Lancaster (1966) och för dessa insatser belönades Gary Becker med ekonomipriset till Alfred Nobels minne 1992.

komparativa fördelar. På samma sätt som två länder kan öka sin sammanlagda välfärd genom att var och en specialiserar sin produktion på det de är relativt sett bäst på och därefter handla med varandra, kan två personer inom ett hushåll göra det.⁸

Kvinnorna har under det senaste kvartssekket i en allt mindre uträkning valt att specialisera sig på hemarbete, vilket kan avläsas av den allt högre kvinnliga förvärvsfrekvensen. Detta kan lätt förklaras inom ramen för hushållsproduktionsteorin. Det svenska skattesystemet beskattar individen och inte hushållet och en viss progressivitet existerar fortfarande.⁹ Två mindre bruttoinkomster ger därför en högre sammanlagd nettoinkomst än vad en dubbelt så stor skulle göra. Lägg till detta en kraftigt subventionerad offentlig barnomsorg som gör det ekonomiskt fördelaktigt för kvinnan att arbeta utanför hemmet och välja offentlig omsorg istället för att själv ta hand om sin avkomma.

Benägenheten att specialisera sig på hemarbete avtar också när risken för skilsmässor ökar. Den i familjen som specialiserar sig på hemarbete är ju den som förlorar mest i samband med en separation ty denne beroende av den andres inkomst tillsammans med att inget stöd från den ena maken till den andra (vanligtvis från man till kvinna) automatiskt utdöms vid skilsmässa.¹⁰

Hushållsproduktionsteorin har många förtjänster och bidrar till att förklara en rad av hushållens koordineringsproblem. Men angreppssättet har mindre relevans i de fall hushållen inte är stabila eller dess medlemmar inte har samma livslängd.¹¹

3.2 Skatter och hemarbete

En måhända allvarligare begränsning i hushållsproduktionsteorin är att den utgår från att en av makarna skall specialisera sig på hemarbete. Detta utesluter möjligheten att båda makarna

⁸ Dessa idéer om specialiseringens och den fria handelns förtjänster går tillbaka till Adam Smith som under senare delen av 1700-talet formulerade dessa sina tankar i det banbrytande verket "The Wealth of Nations". Dess betydelse för den internationella handeln formulerades inom ramen för den traditionella frihandelsteorin av David Ricardo under 1800-talets första hälft.

⁹ Särbeskattning av inkomster infördes redan 1970, men generell särbeskattning gäller ändå inte, förmögenheter sambeskattas exempelvis fortfarande.

¹⁰ Effekten förstärks av det svenska transfereringssystemet som relaterar utbetalda förmåner till inbetalda avgifter, dvs till marknadsarbetet.

¹¹ Modern forskning visar också att hushållsproduktionsteorin begränsas också av att makarna antas ha samma makt och förmåga att påverka valet av specialiseringen mellan marknads- och hemarbete. I dessa förhandlingar förutsetts hushållets vuxna medlemmar besluta i syfte att maximera hushållets totala välfärd snarare än de enskilda medlemmarnas. Utfallet påverkas exempelvis av att den ene (inte sällan mannen) i kraft av bättre verbal förmåga och utövandet av medfödd eller tillskansad auktoritet låter den andre (inte sällan kvinnan) förstå att denne (hon) gör en större insats genom att ta hand om hemmet och de gemensamma barnen än att satsa på sin yrkeskarriär. Se exempelvis Lommerud (1989)

specialiserar sig på marknadsarbete och köper hemarbete/tid från en tredje person.¹² Men varför måste hemarbetet begränsas till att bli utfört av någon i hushållet. Varför inte uppmuntra byten *mellan hushåll och inte bara inom hushållen*? Skulle inte effektiviteten öka än mer om också en del av dessa uppgifter organiserades över marknaden eller finns det något hos dessa uppgifter som gör att de inte kan överlåtas på någon annan?

Svaret beror ytterst på vilka aktiviteter som betraktas. Vad avser städning, disk, tvätt, matlagning, inköp av mat och övrigt underhåll, som svarar för ca 75 procent av all den tid som läggs ned på arbete i hemmet, torde dessa uppgifter mycket väl kunna organiseras över en marknad. De är relativt okomplicerade, lätta att identifiera och kontrollera, och de är begränsade i tid och rum.

Underhållet av befintligt humankapital - vård och omvårdnad - bygger däremot på förtroende och personligt engagemang vilket försvårar, men inte utesluter, marknadslösningar. Ingen ifrågasätter exempelvis att en utomstående ansvarar för en familjemedlems sjukvård och det betraktas idag som självklart att omvårdnaden av barn sköts av utomstående (kommunal barnomsorg). För 50 år sedan väckte det ingen uppmärksamhet att en utomstående ansvarade för traditionella hemsysslor, städning, matlagning etc. däremot betraktades vård av barn på offentliga institutioner med stor misstänksamhet och sågs inte sällan som ett utslag av familjens misslyckande.¹³

Uppenbarligen finns inget hos flertalet av de tjänster som utförs i hemmet som gör att de inte kan köpas och säljas på en marknad. Avsaknaden av en marknad för hemarbete beror mera på tradition och ideologi än på tjänstens natur. Men främst beror det på ekonomiska faktorer skapade av politiska beslutsfattare och som har sitt ursprung i skattesystemet. Faktum är att det är ekonomiskt motiverat att köpa en vit tjänst (tid) istället för att utföra uppgiften själv bara om;

$$\frac{\text{köparens timlön}}{\text{utförarens timlön}} \geq X \frac{\text{utförarens tidsåtgång}}{\text{köparens tidsåtgång}}$$

Förhållandet mellan köparens och utförarens tidsåtgång speglar den relativa produktiviteten i hemmet, medan förhållandet mellan timlönerna speglar den relativa produktiviteten på marknaden tillsammans med utfallet av centrala och lokala löneförhandlingar. I sambandet

¹² Med obegränsad utbytbarhet behöver detta emellertid inte vara ett problem, allt som görs i hemmet kan också köpas på marknaden. I praktiken är det inte så. Utbytbarheten är begränsad, många av de uppgifter som nu görs i hemmet kan inte alls köpas på en marknad.

¹³ Familjer som köpte sådana tjänster (eller snarare var arbetsgivare för hembiträden) var då tillättna att göra skattemässiga avdrag för dessa utgifter. Denna möjlighet upphörde 1950.

ovan, som uttrycker villkoret för när arbetsdelning och byte kan ske, spelar som synes faktorn "X" en central roll. X är ett tal som räknas fram på grundval av alla de skatter som den köpta/hyrda tjänsten sammanlagt är belastad med och ju högre värde på X desto högre är skattetrycket. I tabell 2 nedan visas värdet på X för några olika scenarier.

Tabell 2. Värdet på X för olika skattescenarier

inkomstskatt	mervärdesskatt	arbetsgivaravgift	X
55	25	40	3,9
30	25	40	2,5
55	0	40	3,1
55	0	0	2,2
30	0	0	1,4
0	25	0	1,25
0	0	0	1,0

X kan liknas vid en tull - skattebarrär - som hindrar köp av tjänster genom att den fördyrar köpta tjänster i förhållande till de som produceras själva.¹⁴ Sambandet ovan kan i själva verket tolkas som de löneskillnader och/eller produktivitetsskillnader som måste till för att ett köp av en timmes tjänst skall vara ekonomiskt motiverad för olika värden på X. En person som exempelvis vill köpa en städtjänst och tycker att städaren skall ha en timlön på i vart fall 70 kronor (motsvarande en månadslön på drygt 11,500 kronor) måste själv ha en timlön på nästan 273 kronor (=3.9 x 70) eller knappt 44,000 kronor i månaden för att köpet skall vara ekonomiskt försvarbar, givet att båda kan städa lika snabbt, ty X är 3.9 för 55 procents marginalsatt. Utan denna skattebarriär hade det räckt att köparen haft en timlön på 71 kronor för att ett köp hade varit lönsamt för båda parter.

Siffror från 1994-95 visar att 95 procent av alla inkomsttagare i Sverige då hade en inkomst *omräknad till hel månadslön* i intervallet 10,000-25,000.¹⁵ Löneläget har visserligen förskjutits uppåt sedan dess men det finns ingen anledning att tro att profilen på lönekurvan har ändrats nämnvärt. Värdet på X var 3,9 (alternativt 2,5 beroende på storleken på inkomsten). Bara en försvinnande liten andel av svenskarna hade således då en lön som var så hög att det kunde motivera köp av vit hushållstjänst, övriga fick göra jobbet själv, vilket illustrerats av de tidigare redovisade siffrorna.

3.3 När marknad och när hemarbete?

Givet att skatter hindrat köp av hemarbete, under vilka förutsättningar hade de traditionella hemsysslorna, då ägt rum över en marknad? I en artikel från 1985 försöker den amerikanske

¹⁴ Den kan definieras på lite olika sätt. Här mäts den som $((1+t_s)(1+t_m))/(1-t_i)$ där t_s , t_m och t_i är de kollektiva avgifterna, mervärdesskatten respektive inkomstskatten.

¹⁵ Se Pålsson 1998

professorn Richard Pollack, med en transaktionskostnadsanalys som utgångspunkt, utreda när så är fallet. Han finner fyra skäl för detta: incitament, övervakning, altruism och lojalitet.¹⁶ Eftersom alla familjemedlemmar har en fordran på familjens samlade resurser har alla incitament att ”sköta” sig och efter var och ens förmåga bidra till familjens välfärd. Övervakningen underlättas om arbetet sker inom en familj eftersom det är lättare att få kunskap om var och en av familjemedlemmarnas arbetsamhet, arbetsvanor, konsumtionsbehov, etc. Altruism begränsar opportunistiskt beteende och familjeloyalitet slutligen bidrar till att alla anstränger sig för att upprätthålla familjens ära och anseende.

Men Pollack pekar samtidigt på fyra omständigheter som talar för att den enskilda familjen inte är den optimala enheten. Konflikter inom familjen minskar för det första dess produktivitet. Effektiviteten av hemarbete minskar för det andra av att familjemedlemmar har en tendens att vara mer toleranta mot varandra än mot en utomstående. Familjens begränsade storlek leder för det tredje till att eventuella stordriftsfördelar inte kan utnyttjas.¹⁷ Men då bortses från förekomsten av *joint production*. Vinsten av de stordriftsfördelar som kollektiv barnomsorg innebär skall därför vägas mot vinsten av att individuell barnomsorg i hemmet kan kombineras med andra aktiviteter såsom matlagning.

Dålig överensstämmelse mellan familjemedlemmarnas begåvning, talang och förmåga och familjens behov begränsar slutligen fördelarna av att låta hemarbete utföras av en medlem i hushållet. Denna punkt är särskilt intressant för diskussionen här. Om båda makarna har en produktivitet i sitt marknadsarbete som överstiger den som krävs för att utföra de traditionella hemsysslorna råder dålig överensstämmelse mellan begåvning och behov. Kostnaden (utebliven löneinkomst inklusive övervakningskostnaderna) att utföra arbetet internt (inom familjen) överstiger då kostnaderna inklusive transaktionskostnaderna för att externt få arbetsuppgifterna utförda.

¹⁶ Svaret är, om man kan bortse från personliga kopplingar och eventuella olikheter i produktivitet, att uppgifter organiseras i hemmet om de administrativa beslutskostnaderna inom familjen är mindre än transaktionskostnaden mellan familjen och marknaden. Detta svar uppvisar stora likheter med svaret på frågan varför företag existerar och varför inte alla byten av varor och tjänster sker över marknaden via frivilliga transaktioner mellan en stor mängd enskilda näringsidkare. Aktiviteter organiseras inom ramen för ett företag när kostnaden för att övervaka och administrera är lägre än transaktionskostnaderna. Transaktioner över marknaden är förenade med kostnader för att få kontakt med en köpare eller säljare, för att bestämma varans/tjänstens kvalitet och för att genomföra ett kontrakt. Denna analys, bygger i allt väsentligt på arbeten av Ronald Coase (1937) och Oliver Williamson (1975, 1979 och 1981). Kostnaden för organisera verksamheten inom ett företag är å andra sidan relaterad till den för att administrera och övervaka verksamheten och personalen. Så snart som lagproduktion ger produktivetsfördelar uppstår nämligen incitament till att fuska. Företagets existens kan då motiveras av att det behövs någon som kontrollerar och övervakar de anställdas insats. Företagets ägare kontrollerar i sin tur de som kontrollerar de anställda medan ägarna kontrolleras genom det kontrakt de har med företaget och som ger dem det som återstår av överskottet när alla andra intressenter har fått sitt. Detta resonemang bygger på en numera klassisk artikel av Alchian och Demsetz (1972).

¹⁷ Förmodade stordriftsfördelar i barnomsorg skall dock inte ses som ett skäl till att denna tjänst skall utföras i offentlig regi. Andra alternativ är också tänkbara, privata kooperativ, stiftelser, och vinstdrivande bolag.

Pollacks fyra argument pekar på att kärnfamiljen inte alltid är den optimala ekonomiska enheten. Detta talar det för att hushållsproduktionsmodellen borde kompletteras med ett alternativ som innebär att uppgiften görs i hemmet av en person som inte tillhör hushållet (middagen lagas av en anställd/inhyrd person). Denna lösning kan närmast liknas vid att den enskilde familjemedlemmes egen tid ersätts med köpt ”tid”.

4 HUR INDIVIDBESKATTNINGEN KAN REFORMERAS

Uppenbarligen har vi skapat en situation med en skevt fördelad arbetsbörda. Den svenska skatte- och bidragsstrukturen innehåller en rad intressanta inslag; individbeskattning, beskattningen oberoende av försörjningsbörda, hög beskattning av även låga inkomster, progressivitet samt betydande restriktivitet i kretsen av tillåtna avdrag. Lägg till detta ett omfattande utbud av offentliga tjänster som ersättning till traditionellt hemarbete och av ett generöst transfereringssystem som skapar en stark progressivitet i de lägre inkomstskikten.

Effekten på vår tidsanvändning av detta är långtgående och kan sammanfattas med följande. Alla arbetar maximalt på marknaden (utanför hemmet), om produktiviteten är tillräckligt hög, i annat fall blir förvärvsintensiteten noll. Omvårdnaden av våra anhöriga sker av utomstående i offentlig regi och till kraftigt rabatterade priser. Relativt okomplicerade och opersonliga uppgifter som städning, tvätt, matlagning, inköp av varor, enklare reparationsarbeten utförs däremot av de enskilda familjemedlemmarna.

På så sätt kan man säga att den svenska strukturen till 50 procent förverkligat den vision som Alexandra Kollontay efterlyste för snart 80 år sedan.¹⁸ Hennes vision formulerades på följande sätt. ”Det oerhörda slöseriet med kvinnlig arbetsenergi genom den improduktiva enskilda familjekonsumtionen, hejdas omedelbart då man organiserar kollektiv konsumtion. Sovjeternas matställen, barnkrubbor, barn- och daghem ersätter kvinnors improduktiva arbete. Och sedan kvinnan befriats från det trista hemarbetet och andra sysslor i familjen, kan hon istället använda sin arbetskraft i samhällsnyttig produktion.”¹⁹

Alexandra Kollontay skulle nog ha känt sig nöjd om hon levte idag, men de svenska familjerna har knappast samma anledning att känna sig nöjda. I själva verket är den svenska modellen illa utformad för för många. Hemarbetet är betungande och den sammanlagda arbetsbördan hög, särskilt gäller detta barnfamiljerna. För att se detta skall vi betrakta en till

¹⁸ Hon var av rysk adel, hängiven kommunist och Sovjetunionens sändebud och senare ambassadör i Sverige under åren 1930-1945. Därtill var hon professor i matematik. Hennes idéer om att kvinnlig frigörelse enbart kunde uppnås genom att kvinnor användes i produktivkraften i det (kommunistiska) samhällets tjänst och att ansvaret för barnomsorg övertas av samhället inspirerade under 1970-talet den svenska radikala feminismen.

¹⁹ Se Kollontay (1976)

synes mycket normal svensk familj som består av mamma, pappa och 2 barn. Båda föräldrarna arbetar heltid, 40 timmar per vecka. De bor nära sina arbeten, låt säga 15 minuters restid för var och en av dem i varje riktning. Barnen är välartade och klarar i stort sett sin skola helt själva. Låt oss anta att de bara behöver 15 minuters läxhjälp per dag, 5 dagar i veckan. De har rimligt med fritidsaktiviteter som dessutom är belägna så att de kan ta sig dit själva på cykel. Inga farliga vägar eller korsningar således.

Familjen bor i en lägenhet av det mest praktiska snittet. Ingen tid behöver därför avsättas för att sköta en trädgård, att måla om fönster, att byta takpannor etc. De aktiviteter som behöver utföras hemma begränsas därför till tvätt, matlagning, inköp av varor och städning. Låt oss anta att detta kan göras på 2 timmar per dag som fördelas lika på de båda makarna. Inga mor- eller far föräldrar som är sjuka eller gamla och därför i behov av särskild omsorg. Med dessa omständigheter uppgår den sammanlagda arbetstiden till drygt 105 timmar per vecka eller 57,5 timme per vuxen person, om det räcker med 3,5 timme extra för extra helgarbete (lagning av byxor, köp av nya gardiner etc.).

Exemplet ovan har gjorts medvetet fördelaktigt i syfte att illustrera att inte ens med den dessa extremt gynnsamma villkor är arbetsbördan att betrakta som lätt. Nästan 60 timmars arbetsvecka och det räcker att ändra någon av dessa förutsättningar i en mera realistiskt riktning; sjukliga föräldrar, barn med problem i skolan, boende i en villa med kontinuerligt behov av underhåll, längre restid så spricker kalkylen. Den familj som användes som referens i exemplet är nämligen inte alls vanlig. Tvärtom, det är svårt att hitta familjer som är så lyckligt lottade och vi hittar dem definitivt inte i våra storstadsområden. Den genomsnittliga veckoarbetstiden för hushåll med barn ligger istället på 70 timmar enligt officiell statistik.²⁰ Ur detta perspektiv är det knappast förvånande att människor blir sjuka och stressade, snarare är det egendomligt att inte fler blir det.

4.1 Hur kan hindren för köp av hushållstjänster tas bort?

För att komma tillrätta med denna olägenhet måste byten mellan hushåll stimuleras. Hushåll med lite tid måste kunna köpa tid av de som har mycket av detta. Men en förutsättning för att så skall ske är att priset på köpta tjänster minskas i förhållande till köparens lön. Särskilt viktigt är det att priset på hushållstjänster minskas, inte för att dessa är viktigare än andra tjänster, inte heller för att produktionen av dessa tjänster bör uppmuntras, utan för att de tar så mycket tid i anspråk. Detta kan emellertid bara åstadkommas om löneklyftorna tillåts öka, om

²⁰ En presentation av siffror uppdelade på ålder, familjesituation och kön finns i Pålsson (1997).

produktiviteten i den köpta tjänsten kan ökas och/eller det hinder som skatterna utgör avlägsnas.

Ökade löneklyftor har flera nackdelar. Det är för det första inte givet att ett samhälle med djupa klyftor är eftersträvansvärt och något som svensken vill se. För det andra är det inte heller säkert att ökade löneklyftor verkligen hjälper. Ty, i en familj med två inkomsttagare måste den person i familjen med den lägsta inkomsten (inte sällan kvinnan) erfaras en annorlunda lönerelation för att köp av tid (hushållstjänster) skall komma till stånd. I själva verket måste timlönen hos den person i hushållet *som har den lägsta inkomsten* överstiga utförarens timlön med en faktor X , för att köp av hushållstjänster skall vara ekonomiskt motiverat - förutsatt att skillnaden i produktivitet mellan köpare och säljare är försumbar.

Produktiviteten inom hushållssektorn kan förvisso öka om uppgifterna professionaliseras, men mycket talar för att produktivitetsvinsterna bara är måttliga, ty den viktigaste insatsen är "tid" som inte kan reduceras annat än marginellt även om tjänsten utförs professionellt. Även en specialiserad, låt säga, häckklippare kan inte klippa en häck så värst mycket snabbare än en normalhändig person, låt vara att det kan bli snyggare. Det finns förvisso ett utrymme för produktivetsförbättringar – mätt som en minskning i tidsåtgången- men den är inte särskilt stor. Det tar exakt 1 timme att vara barnvakt 1 timme, oavsett vem som passar barnen och hur många de är.²¹

Återstår då att sänka den totala skattebelastningen, X , och här kan tre metoder identifieras. Den första innebär en generell sänkning av skatten på arbetsinkomster. Denna lösning är dyr och ineffektiv, ty den kräver mycket stora skattesänkningar. Ett borttagande av den statliga inkomstskatten sänker X från 3,9 till 2,5. Detta visas av tabell 1. Tas också hela arbetsgivareavgiften bort sänks den till 1,8. Men detta räcker inte för att relationen mellan kostnaden för egen tid och köpt tid skall bli så fördelaktig att köp lönar sig också för mera normala inkomsttagare.

Den andra metoden består i att hushållstjänster subventioneras, såsom fallet är med kommunal barnomsorg etc. Olägenheten med denna lösning är att den ökar statens utgifter och intäkter, vilket leder till att skattetrycket och snedvridningarna ökar än mer. Fördelen består i att priset kan sättas så lågt att tjänsten kan köpas av alla.

Den tredje metoden bygger på selektiva skattesänkningar, dvs. att enbart sänka skatten på hushållstjänster. Denna skattesänkning kan läggas på det säljande företaget, såsom gjordes i

²¹ Om däremot produktivetsförbättringar mäts i termer av värdet på den frigjorda tid som används för andra aktiviteter är potentialen stor. När en specialiserad hjärnkirurg överläter häckklippandet till en trädgårdsmästare för att istället ägna sig åt att operera sjuka patienter ökar produktiviteten i sjukvården mer än den ökar i trädgårdsarbetet.

Danmark inom ramen för sk ”hjemmeservice” eller på köparen. Väljs företagslösningen är en möjlighet att differentiera moms, en annan att ta ut lägre arbetsgivareavgifter på personer som är anställda i företag som säljer hushållstjänster. Nackdelen med denna metod är att olika skattesatser gäller för olika företag, med gränsdragningsproblem som följd - vilka tjänster och vilka tjänsteföretag skall få debitera de låga skattesatserna?

Det förefaller då bättre att lägga skattereduktionen på köparen genom att tillåta skatteavdrag. Det skapar ej snedvridningar mellan företagen, men ger å andra sidan upphov till andra gränsdragningsproblem, som är mindre allvarliga än om skattereduktionen läggs på företaget. Avdragslösningen kan också göras flexibel, så att den samtidigt tillåter alltifrån köp av en klart definierad och tidsbegränsad tjänst från ett ”hemtjänstföretag” till rena anställningsformer (utvecklade au pair-system).

4.2 Den praktiska utformningen

Hur skall då denna möjlighet rent skattetekniskt utformas? Den mest generella metoden innebär att köparen tillåts göra fulla skattemässiga avdrag för köpta hushållstjänster samtidigt som arbetsgivareavgiften på den köpta tjänsten kvittas mot arbetsgivareavgiften på den egna lönen.²² Med detta synsätt behandlas hushållen i skattehänseende enligt samma principer som ett företag, vilket är konsistent i förhållande till den tidigare framställningen här. Underlag för beskattning blir den del av bruttointkomsten som återstår när de godkända kostnaderna dragits från – dvs. vinsten. Eftersom kretsen av utgifter som betraktas som en skattemässigt avdragsbar kostnad tillåts öka och också inkludera kostnader för hushållstjänster, likställs uppdragsgivarens kostnad med uppdragstagarens ersättning för dessa tjänster.

Med denna konstruktion tillåts hushållen, precis som ett företag, att föra över obeskattade inkomster på annan person som ersättning för utfört arbete. Dessa inkomster beskattas givetvis i vanlig ordning av mottagaren. På så sätt har dubbelbeskattningen av inkomster ersatts av en enkelbeskattning.²³

²² I den här skisserade modellen skall individens nettoinkomst eller vinst utgöra grund för beskattning. Nettoinkomsten definieras som skillnaden mellan bruttointäkten och utgifter, där samtliga kostnader för intäkternas förvärvande i vid mening ingår. Bruttointäkten definieras som den totala lönekostnaden och inkluderar med andra ord även de kollektiva avgifterna. Till de skattemässigt avdragsbara kostnaderna räknas kostnader för olika slags hushållstjänster och det spelar i skattesammanhang ingen roll vem som utför arbetet; en familjemedlem eller en som inte tillhör familjen. En utförligare beskrivning återfinns i Pålsson och Norrman (1994)

²³ Hushållen borde också ges möjlighet att fördela sina intäkter över tiden. Vinster skulle tillåtas att placeras på ett konto och tas fram till beskattning först vid en senare tidpunkt. För de som inte betalar statlig skatt är detta ingen ny möjlighet i förhållande till dagsläget, men för de som inte bara betalar statlig skatt utan även värnsskatt och som kanske därtill har starkt fluktuerande inkomster innebär detta en intressant möjlighet att själv utjämna sina inkomster över livscykeln.

Sammantaget ger denna skatteprincip det enskilda hushållet vidgade möjligheter att disponera sina inkomster och fördela dessa mellan olika aktiviteter och individer och över tiden. Detta har långtgående konsekvenser för hushållens tidsanvändning. Rätt utformat ökas nämligen på så sätt mängden alternativ hushållet/individen har att välja mellan och därmed den individuella friheten.

En mera uppenbar följd är att hushållens hemarbete tenderar att utvecklas mot mer marknadsorienterade lösningar. I vilken utsträckning detta sker, eller om man så vill marknads omfattning, beror ytterst på vilka av hushållens utgifter som skall betraktas som kostnader för intäkters förvärvande och därmed vara avdragsbara. Ett generöst synsätt gör marknaden stor, ett mindre marknaden mindre. Men marknads omfattning beror också på de faktorer som diskuterades under avsnitt 3.3 och som kan sammanfattas i termer av förhållandet mellan kostnaden för att byta över marknaden och byta inom familjen.

4.3 Gränsdragningsproblem

Gränsdragningsproblem kan uppstå som sammanhänger med vilka utgifter som skall vara avdragsbara. En utgångspunkt är att avdragsbara utgifter skall begränsas till utgifter för aktiviteter som senare ger upphov till skattepliktiga inkomster. När ett hus målas om skall ommålningskostnaden vara avdragsbar eftersom den realisationsvinst som uppkommer när huset säljs är skattepliktig. Därtill beskattas det nyttjandevärde som huset erbjuder kontinuerligt. Ommålningen bidrar ju till att höja både husets värde (eller motverka värdeminskningen) och dess nyttjandevärde. I analogi med detta resonemang skall också utgifter för städning, trädgårdsarbete etc. vara avdragsbara - vårdas inte huset minskar dess framtida värde. Därutöver bör utgifter för vård och omsorg av barn och gamla vara avdragsbara – inte för att dessa så småningom genererar en skattepliktig inkomst för hushållet utan för att denna kostnad, genom politiska beslut, skall bäras av det offentliga. Man skulle faktiskt till och med kunna tänka sig att privata utgifter för alla aktiviteter som det offentliga i annat fall finansierar skulle medges skattemässiga avdrag²⁴

Vem skall då få utföra tjänsten? Med denna konstruktion spelar det ingen roll. Det kan vara en anställd på ett hemtjänstföretag (Hemfrid eller liknande), det kan vara en anställd au pair flicka/pojke likaväl som en av makarna. Den organisatoriska form inom vilket hushållstjänsten utförs är således inte avgörande för skattekonsekvensen, vilket tillåter en stor flexibilitet.

²⁴ En annan möjlighet består i att medge avdrag endast för kostnader för arbetskraft, tillsammans med ett krav på att den köpta tjänsten utförs i hemmet med hjälp av det realkapital som hushållet ställer till förfogande.

Vem i familjen skall få göra avdraget? Det naturliga är att den person som har den högsta inkomsten gör avdraget. Den skattemässiga effekten maximeras ju då. Men är det verkligen rättvist? Frågan går inte att besvara, med mindre än att begreppet rättvisa utreds noga, något som jag inte har för avsikt att utveckla här. För övrigt är frågan av intet intresse om progressiviteten i skattesystemet – något som många kräver – tas bort.

Men medaljen har en baksida. Den person som utnyttjar avdraget förlorar också de ekonomiska förmånerna – pensioner etc. – som är knutna till det belopp som personen gör avdrag för. Så behöver det inte vara, men så som modellen här är utformad blir det så. Detta är en direkt följd av att det här är *inkomsten efter avdrag för kostnader för köpta hushållstjänster som är den förmånsgrundande inkomsten* och bestämmer ersättningen i samband med sjukdom, arbetslöshet, ålderdom etc. Skattemässiga avdrag för köpta hushållstjänster kombineras alltså med att de sociala förmånerna förs över på den som gör hemarbetet. Ånyo handlar det således om samma principer som gäller för beskattningen av en företagare.

Skall moms belasta de köpta hushållstjänsterna? Moms skall naturligtvis inte läggas på lönen till en som är anställd i hemmet (au pair lösning). Däremot skall moms belasta sådana tjänster som köps av ett företag eller av en person som agerar som en egenföretagare. Det blir med andra ord dyrare att köpa än tjänst än att anställa en person som utför den, vilket är naturligt eftersom uppdragsgivaren i det senare alternativet bär ett arbetsgivareansvar.

En annan viktig konsekvens av att skattemässiga avdrag för hemarbete medges i denna här skisserade formen, är att det individbaserade skattesystemet överges till förmån för ett *frivilligt familjebaserat*. Förklaringen ligger i att det skall vara tillåtet också att föra över delar av sina inkomster på make/maka för utfört hemarbete. En inkomst kan på så sätt delas på två mindre och därigenom ökar den sammanlagda disponibla inkomsten.²⁵ Detta är nu ingen nackdel, ty ur många aspekter är hushållet den naturliga enheten att beskatta eftersom det är där välfärden skapas. Ett frivilligt familjebaserat skattesystem enligt den här föreslagna modellen, möjliggör också en delning av den framtida tryggheten. Hemarbetet ger därmed i likhet med allt annat arbete lön och trygghet. Detta torde i första hand gagna kvinnorna eftersom kvinnorna fortfarande utför merparten av hemarbetet.

²⁵ Detta är en följd av utformningen av det svenska skattesystemet med separata grundavdrag och en viss progressivitet.

5. HUR PÅVERKAS VI AV DETTA?

En justering av skattesystemet i den här föreslagna riktningen leder till att full neutralitet införs mellan att göra uppgiften själv och att köpa den utifrån. Individens valmöjligheter vidgas därigenom till att omfatta såväl möjligheten att utföra mindre hemarbete som mera. Som en direkt följd av det kan man förvänta sig att arbetet blev mera jämnt fördelat. Heltidsarbetande föräldrar säljer en del av hemarbetet till en utomstående som i dag saknar arbete. De som idag arbetar mycket kan alltså arbeta mindre medan det omvända gäller för dem som idag arbetar lite.

Faktum är att man kan räkna med en rad gynnsamma effekter. Till de ekonomiska räknas effekten på statens budget, det totala produktionsvärdet (BNP) och sysselsättningen. Därutöver kan man peka på den gynnsamma effekten på vår tidsanvändning och jämställdheten samt av att utbredningen av den svarta sektorn kan hejdas.

5.1 De ekonomiska effekterna

Effektivitetsvinsterna

Den positiva effekten på BNP kan förklaras i samma termer som varför en friare världshandel ger ekonomiska vinster för de berörda länderna. Frihandel uppmuntrar enskilda länder och regioner att specialisera sig på att producera de varor och tjänster de är relativt sett bra på och därefter byta med varandra. Skattemässiga avdrag för hushållstjänster uppmuntrar enskilda individer att specialisera sig på de arbetsuppgifter som de är bäst på och att därefter byta med varandra. På samma sätt som tullen verkar hindrande på det fria varuutbytet, förhindrar skatter tillvaratagandet av enskilda individers produktionsfördelar. Ur ekonomisk synvinkel är det bättre att domaren dömer och målaren målar om hans hus och att läkaren opererar och städerskan städar hans hus, istället för att domaren dömer mindre och själv målar om sitt hus och läkaren opererar mindre och själv städar sitt hus, samtidigt som målaren och städerskan står utan arbete.

Storleken på denna vinst är naturligtvis svår att uppskatta men i tabell 3 redovisas resultatet av några simuleringar för två antaganden rörande antalet timmar som överförs från eget arbete till köpt hemarbete; 1 respektive 2 timmar per vecka.²⁶ I tabellen redovisas också effekten för olika sänkningar av den totala skattebelastningen, X , och både för det fall full sysselsättning råder innan skattemässiga avdrag införs och det fall den initiala arbetslösheten är tillräckligt

²⁶ Se Pålsson (1998).

stor så att inga undanträngningseffekter uppstår. De i tabellen angivna värdena speglar förändringarna i förhållande till nuläget.

Tabell 3. Effekten på BNP, miljarder SEK

X	Ingen initial arbetslöshet		Initial arbetslöshet	
	1 tim (1)	2 tim (2)	1 tim (3)	2 tim (4)
1	4	5	27	54
1,25	7	12	21	39
2,2	2	4	4	8
3,1	1	2	1	2

Tabellen visar att effekten är positiv för alla scenarier, men märkbar först då skattebarriären helt tas bort eller nästintill. Om initial arbetslöshet råder och hela skattebarriären elimineras $X=1$ handlar det om en ökning av BNP på 3-6 procent. Det låter inte så mycket, men kan ställas i relation till den årliga tillväxttakten på 1-2 procent som Sverige haft under de lång tid.

Budgeteffekten

En vanlig kritik mot skatteavdrag för köp av hushållstjänster är att det tränger undan andra och mera angelägna offentliga satsningar. Skattepengar skall inte användas för att subventionera rika familjers köp av service, utan för satsningar på vård, skola och omsorg hävdas det. Denna inställning är lätt att förstå om det nu vore så att dessa satsningar stod i motsats till varandra. Med det gör de inte, om skattesänkningarna görs selektiva och enbart riktas mot hushållstjänster.

Beräkningarna pekar tvärtom på att ett system som tillåter skatteavdrag för köpta hushållstjänster förbättrar statens budget och detta även om avdragsmöjligheten införs i ett läge med full sysselsättning. Förklaringen är enkel. Genom att vi använder vår förmåga mera effektivt, ökar den totala produktionen och med den statens skatteintäkter.²⁷ Detta visas i tabell 4 av kolumnerna (3) och (4) som anger förändringarna i förhållande till nuläget.

Värdena i kolumn (5) och (6) visar budgeteffekten om det istället råder arbetslöshet och om all tid som köparen frigör genom köpet, används till att öka arbetsutbudet på den ”ordinarie” arbetsmarknaden. Effekten på budgeten är nu mycket stor, vilket är trivialt, ty om det i utgångsläget råder arbetslöshet, kommer efterfrågan på hushållstjänster att minska arbetslösheten och därigenom statens utgifter på arbetslöshetsersättning.

Med initial arbetslöshet uppstår alltså inga undanträngningseffekter utan lediga resurser kan tas i bruk. Den enda sektorn som kan trängas undan är den svarta, men den ger ändå inte staten några intäkter.

²⁷ En annan möjlighet består i att den ökade produktionen ger lägre priser så att pengarna räcker längre.

Tabell 4. Effekten på statens budget och sysselsättningen

X	Ökningen av antalet arbeten i hushållssektorn, 1000-tal		Effekten på statens budget, mdr SEK			
	1 tim (1)	2 tim (2)	1 tim (3)	2 tim (4)	initial arbetslöshet 1 tim (5)	2 tim (5)
1	+166	+299	-3	-8	+288	+456
1,25	+105	+181	+2	+5	+184	+367
2,2	+14	+31	+2	+3	+35	+70
3,1	+4	+6	+1	+1	+6	+11

Men statens budget påverkas också på annat sätt. Med skattemässiga avdrag för hemarbete stimuleras en överflyttning av aktiviteter från offentlig sektor till den privata (de enskilda hemmen). Kommunal barnomsorg kan ersättas av olika former av privata lösningar och samma sak gäller för sådan vård av äldre som inte är medicinskt betingad. På så sätt kan den offentliga sektorn minskas och skattetrycket sänkas.

Effekten på arbetsmarknaden

Införandet av skattereduktion för köp av hushållstjänster vidgar arbetsmarknaden och skapar sysselsättning särskilt åt dem som har svårast att hävda sig på arbetsmarknaden. I denna grupp återfinns de yngre därför att de av naturliga skäl ännu inte hunnit tillägna sig någon större yrkesskicklighet och äldre som inte längre orkar med det höga tempot på den ”vanliga” arbetsmarknaden. Men här återfinns också de som av andra skäl inte kunnat tillskansa sig en konkurrenskraftig produktivitet.

Situationen för dessa grupper har på senare år, som en följd av den tilltagande globaliseringen och avregleringen på arbets- och kapitalmarknaden, blivit allt mer problematisk. Den svenska arbetsmarknadsmodellen är, trots alla påtryckningar utifrån, fortfarande baserad på en solidarisk lönepolitik med höga minimilöner. Tidigare kunde individer med låg produktivitet erbjudas arbetstillfällen med relativt hyggliga löner genom att företag och organisationer kompenseras för dessa ”merkostnader” genom subventioner och skyddandet av deras marknader från utländsk konkurrens. Idag är denna möjlighet starkt beskuren men istället för att anpassa löne-, skatte- och anställningsvillkor så att de bättre passar dessa individer, utestängs de nu från arbetsmarknaden.

Genom att tillåta en marknad för hushållstjänster av olika slag kan 100-tusentals nya arbeten skapas. Dessa arbeten kräver vanligtvis inte särskilt mycket teoretisk utbildning och kan också till skillnad från ”vanligt marknadsarbete” göras mycket flexibelt. Det kan vara heltid, deltid eller bara några timmar i veckan. Det kan utföras på bestämda tider eller när det passar den som skall utföra det.

I tabell 4 anges den beräknade effekten på sysselsättningen av denna åtgärd. Som synes är den mycket stor för det fall skattebarriären helt elimineras. Om varje individ minskar sitt eget hemarbete med 1 timme och istället köper denna timme skapas ca 166,000 nya arbeten vilket i ett slag eliminerar ungdomsarbetslösheten.²⁸

5.2 Övriga effekter

Svart arbete blir vitt

Den svarta sektorn breder ut sig. Dess exakta storlek är av naturliga skäl svår att bestämma, men 5 procent av BNP, eller drygt 100 miljarder SEK, är en siffra som ofta nämns. Det samlade skattetrycket ligger på 50 procent vilket betyder att statskassan årligen går miste om skatteintäkter i storleksordningen 50 miljarder. Men eftersom merparten av den svarta sektorn består av tjänster (särskilt mot hushållssektorn), kan man räkna med att skattebelastningen är än högre.²⁹

Enligt den här skisserade modellen tas skattebarriären bort helt och hållet, vilket innebär att det ”vita” priset likställs med det ”svarta”. På så vis slås benen undan för stora delar av den svarta sektorn. Vinsten av detta är svår att uppskatta, ty den består både av den ekonomiska och den moraliska vinsten. Den ekonomiska utgörs - inte av ökade intäkter till staten - utan av minskade utgifter. När svartjobbet ersätts av eller omvandlas till vitt arbete minskar statens kostnader för sådana ersättningar - sjukersättning, arbetslöshetsersättning och socialbidrag - som den svartjobbade ogenerat kan dryga ut sina svarta inkomster med. Ett skatte- och transfereringssystem som tillåter såväl överutnyttjande som rent fusk minskar legitimiteten i det att allmänhetens vilja att ställa upp och bidra till det gemensamma gröps ur. Ju förr man kan göra upp med ett system som premierar smitare och fuskare på de hederligas bekostnad, dess bättre.

Jämställdhet

Skattemässiga avdrag för köp av hushållstjänster har också gynnsamma effekter på jämställdheten. Jämställdhet enligt svensk terminologi har begränsats till ambitionen att alla kvinnor skall förvärvsarbeta. Detta har man lyckats väl med. Förvärvsfrekvensen hos kvinnor ligger på i stort sett samma nivå som den för män. Men jämställdheten skall också betyda att män och kvinnor skall ges lika villkor att utveckla sin förmåga och att det kvinnor gör ges

²⁸ I vad mån någon, ung eller gammal, verkligen tar ett sådant arbete avgörs också av ersättningsnivåerna i våra offentliga försäkringssystem. För att få full effekt är det därför viktigt att dessa ses över.

²⁹ Arbetsgivareavgift, moms och inkomstskatt ger tillsammans en skattebelastning på åtminstone 60 procent.

samma status som det män gör. Här är framgångarna färre. Kvinnor utför fortfarande merparten av hemarbetet och har huvudansvaret för barnen, vilket särskilt försvårat för de kvinnor som vill satsa på utbildning och mera ”karriärbetonade” arbeten. Föga förvånande ligger därför Sverige i internationellt perspektiv illa till, vad gäller andelen kvinnor på de höga posterna i samhället. Kvotering är den åtgärd som socialdemokraterna hotat med för att rätta till missförhållandena. Kvotering må vara effektiv i vissa sammanhang, men långt mycket effektivare hade det varit om kvinnor och män kunnat konkurrera på lika villkor.

Kvinnors möjlighet att öka sin kompetens, sin närvaro på marknaden och möjligheter att konkurrera om de högsta befattningarna - utan att behöva ge avkall på barn och familj - skulle öka om hushållstjänster kunde köpas till rimliga priser och på ett smidigt sätt. Ett växande antal företag erbjuder visserligen redan idag sina anställda hemservice till rabatterade priser, men ett system med skattemässiga avdrag för köparen är att föredra. Beslutet att köpa tjänst eller ej överläts då på den enskilde som inte blir beroende av sin arbetsgivares inställning.

Nuvarande skattesystem missgynnar också alla de kvinnor som vill specialisera sig på hemarbete. De är många, men då det ekonomiska utbytet av denna strategi, såväl i termer av den löpande inkomsten som framtida pensioner och trygghet, är magert, tvingas många att välja på annat sätt. Skatteavdrag för köp av hushållstjänster skulle ändra på detta och kvinnors arbete skulle automatiskt uppvärderas och ersättas ekonomiskt. Förklaringen består i att om makarna valt att fördela arbetet så att en arbetar hemma och en på marknaden, kan den som arbetar på marknaden ”köpa hemtjänster” av den andre och på så sätt föra över såväl inkomster på denna. Med individuella grundavdrag och progressivitet ökar denna möjlighet till klyvning av inkomsterna familjens sammanlagda disponibla inkomster.

Men den av makarna som arbetar på marknaden för också över sina pensionspoäng på den andre. Därigenom ökar den framtida tryggheten för den av makarna som valt att förlägga en del av sin arbetstid som hemarbete. Delning av pensionspoäng mellan makar tillåts inte inom ramen för det befintliga systemet. Istället råder en stark koppling mellan inbetalda avgifter och mottagna förmåner. Det betyder att enbart marknadsarbete skall ges pensionspoäng, vilket drabbar kvinnor som arbetar mindre på marknaden än männen.

Oavsett vilken kategori kvinnor som betraktas blir slutsatsen densamma. Det svenska skattesystemet diskriminerar kvinnor. Kvinnor som vill specialisera sig på marknadsarbete har svårt att göra detta eftersom ingen avlastning i hemmet kan köpas, och de kvinnor som vill specialisera sig på hemarbete kan inte göra det eftersom ingen lön ges för det och eftersom detta arbete inte berättigar till förmåner från det offentliga transfereringsystemet.

Sjukskrivning

Sjukfrånvaron har ökat dramatiskt under senare år och skattekollektivets kostnader för den överstiger nu 100 miljarder kronor årligen. Till detta kommer arbetsgivarens kostnad och den enskildes kostnad i form av mänskligt lidande. Vad som gör oss så sjuka är svårt att säga. Till de medicinskt identifierbara åkommor skall läggas en kombination av faktorer som sträcker sig från dålig miljö på arbetsplatsen, en förskjutning i uppfattningen om vad som är sjukdom, ofördelaktig åldersstruktur till rent fusk.

En faktor som däremot inte lika ofta förs fram, är effekten av den press som den totala arbetsbelastningen utsätter oss för. Låt vara att vi i termer av individuell arbetstid på marknaden inte ligger särskilt högt internationellt sett, men bakom dessa siffror döljer sig en annan verklighet. Den samlade arbetsbelastningen för ett svenskt hushåll är mycket hög, till följd dels av att hemarbetet inte kan delegeras, av ekonomiska skäl, dels av att båda makarna förvärvsarbetar i hög utsträckning.

Skattemässiga avdrag för hushållstjänster ger familjen ger större ekonomiska möjligheter att träffa andra val för sin tidsanvändning än vad som är fallet idag. I de familjer där man vill vara mera hemma hos barnen kan detta ske lättare genom att inkomst och förmåner kan föras över från en av makarna till den andra med en lägre beskattning som följd. Detta ger makarna mera tid och ork.

Men skattemässiga avdrag för hushållstjänster gör också livet lättare för de familjer där båda makarna vill specialisera sig på marknadsarbete, ty för dessa blir det nu ekonomiskt fördelaktigt att köpa tjänster. Även för dessa minskar arbetsbelastningen och med det pressen. Vi får lättare att orka med utan att bli sjuka. Till den tidigare diskuterade effekten på statens budget skall därför läggas den positiva effekt på statens finanser som uppstår när kostnaden för sjukfrånvaron kan minska.

6. SAMMANFATTANDE SYNPUNKTER

Utgångspunkten för analysen här är att hushållsarbetet, genom sin omfattning, utgör en särskilt besvärande restriktion på vår tidsanvändning. Det höga skattetrycket tillsammans med den sammanpressade lönestrukturen fungerar som en effektiv broms för etablerandet av en marknad för det traditionella hemarbetet. De funktioner som inte överförs till den offentliga sektorn kommer därför även fortsättningsvis att utföras i hemmet av någon av hushållets medlemmar, med fortsatt hög arbetsbelastning av den enskilde.

Framställningen här har emellertid visat att det mycket väl går att organisera hemarbetet på annat sätt. Genom att tillåta hushållen att göra fulla skattemässiga avdrag för köpta hushållstjänster – ett borttagande av dubbelbeskattningen på arbetsinkomster om man så vill – skulle en marknad för hemarbete kunna växa fram. Potentialen är enorm. I timmar räknat motsvarar det privata hemarbetet idag hela den privata sektorn och som enskild näring betraktad skulle den bli den utan jämförelse största.

Vinsterna av en sådan reform är stora. Arbetslösheten minskar, statens budgetsaldo förbättras, de ekonomiska resurserna används mera effektivt med en ökning av BNP som följd, jämställdheten ökar, svartarbetet bekämpas och sjukskrivningarna minskar m.m. Faktum är att det är svårt att finna ett enda relevant argument emot en sådan reform.

Motståndet från det statsbärande partiet, är trots detta fortfarande kompakt. Visserligen betraktas det idag som acceptabelt att köpa hushållstjänster, men olika former av skattereduktioner ses som helt förkastliga. Men med detta förhållningssätt kommer det även fortsättningsvis vara förbehållet bara de med de absolut högsta inkomsterna att kunna köpa hjälp i hemmet.

Konsekvensen av denna politiska blockering är långtgående. Det leder till ett misshushåll av de mänskliga resurserna – vi arbetar för mycket/för lite och med fel saker, det försvårar för kvinnor att konkurrera med männen på lika villkor, det bidrar till att den svarta sektorn ostört kan breda ut sig, men kanske viktigast det fortsätter att styra våra liv och vår tidsanvändning på ett för den politiska makten önskvärt sätt.

Referenser

- Alchian, A. och H. Demsetz, 1972, "Production, Information Costs and Economic Organizations", *American Economic Review*, vol 62(5), sid 777-795.
- Becker, G., 1965, "The Theory of the Allocation of Time", *Economic Journal*, vol 75, sid 493-517.
- Bonke, J., 1993, "Household Production and National Accounts", Discussion Paper nr 7, Institute of Economics, University of Copenhagen.
- Chadeau, A., 1992, "What is Household Production Worth?", OECD Economic Studies, Spring.
- Coase, R., 1937. "The Nature of the Firm", *Economica*, vol 4, sid 386-405.
- A system of National Accounts, Revised 1991, (utkast), OECD, *National Accounts*, Paris.
- Lancaster, K.J., 1966, "A New Approach to Consumer Theory", *Journal of Political Economy*, vol 74, sid 132-157.
- Lommerud, K.E., 1989, "Marital Division of Labor with Risk of Divorce: The Role of Voice Enforcement of Contracts", *Journal of Labor Economics*, vol 7, sid 113-127.
- Kollontay, A., 1976, *Kvinnans Ställning i den Ekonomiska Samhällsutvecklingen*, Gidlunds Förlag, Stockholm
- Pålsson, A-M., 1997, "Taxation and the Market for Domestic Services", i *Economics of the Family and Family Policies*, red. I. Persson och C. Jonung, Routledge, London

- Pålsson, A-M., 1998, "Taxation, Efficiency and Time Allocation", Working Paper Series nr 4, Dept of Economics, University of Lund.
- Pålsson, A-M. och E.Norrman, 1994, *Finns det en marknad för hemarbete?* SNS Stockholm.
- Williamsson, O., 1975, *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, New York, Free Press
- Williamsson, O., 1979, "Transaction Cost Economies: The Governance of Contractual Relations", *Journal of Law and Economics*, vol 22(2) sid 223-261.
- Williamsson, O., 1981, "The Modern Corporations: Origins, Evolution and Attributes", *Journal of Economic Literature*, vol 19(4), sid 1537-1568.